

СВІТОВА ЕКОНОМІКА

Василь БРИЧ, Михайло ФЕДІРКО

РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ В УМОВАХ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ ЕНЕРГЕТИЧНИМ СПІВТОВАРИСТВОМ

Розглянуто питання регулювання підприємств природних монополій як складової загальної інфраструктури енергетичного ринку в країнах, що входять до Європейського енергетичного співтовариства, а також в Україні. Досліджено методи й інструменти державного регулювання підприємств суб'єктів природних монополій в умовах ринку. На основі порівняння досвіду країн, що входять до Європейського енергетичного співтовариства, та України запропоновано методи регулювання природних монополій в Україні.

Ключові слова: *природні монополії, Європейське енергетичне співтовариство, регулювання.*

Актуальність теми. В усіх своїх законодавчих ініціативах Україна декларує вибір європейської моделі функціонування енергетичних ринків, суб'єктами яких є підприємства, що належать до природних монополій, а також своє прагнення до якнайшвидшої інтеграції в європейський енергетичний простір.

Актами ратифікації Договору до Енергетичної хартії та підписання з ЄС Меморандуму про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі та набуття статусу члена в Енергетичному співтоваристві Україна визнала європейські стандарти побудови і регулювання енергетичних ринків.

Економічна теорія традиційно розглядає інфраструктурні мережі як сферу діяльності природних монополій. Такий статус закріплено за електричними газотранспортними та нафтотранспортними мережами як у національному, так і в європейському законодавстві. Проблематика регулювання природних монополій розглядається у *працях як вітчизняних* (В. Д. Базилевич, Г. М. Филюк [1], В. В. Венгер [2], Ю. І. Стадницький, А. Г. Загородний, В. В. Кривуцький, Н. О. Шпак [3], так і *зарубіжних* (С. Андерсен [4], П. Ван Дорен [5], Дж. Стігліц [6], У. Баумоль [7], Ж. Лафонт [8], *науковців*. Проте багато аспектів цієї багатогранної проблеми залишається поза увагою дослідників, зокрема це стосується питання доступу до інфраструктурних мереж та розбудови конкурентного середовища на ринках, де наявний режим природної монополії. Це є особливо *актуальним* для країн з перехідною економікою і, в першу чергу, для України, де формування ринку у сфері природних монополій стикається з бар'єрами, що мають політичний, інституційний та соціально-економічний характер.

Мета статті – аналіз і узагальнення міжнародного досвіду регулювання підприємств природних монополій, які є суб'єктами інфраструктурних мереж, та обґрунтування такого механізму в умовах співпраці України з Європейським енергетичним співтовариством.

Енергетичне співтовариство, в якому Україна має статус члена, було засновано у 2006 р. з метою стимулювання міждержавних відносин у напрямі побудови єдиного європейського енергетичного простору з уніфікованими і транспарентними правилами ринку як серед країн-членів Європейського енергетичного співтовариства, так і між країнами-сусідами. Своїм Договором ця інституція зобов'язує країни-члени сформувати ринкові відносини в галузях економіки, де наявний режим природної монополії відповідно до директив ЄС, якими регламентуються спільні правила внутрішнього ринку електроенергії та газу [9; 10], у визначені часові межі.

Узагальнення нормативних положень цих директив дає змогу виділити декілька базових принципів регулювання ринків, суб'єктами яких є підприємства природних монополій, і зокрема доступу до інфраструктурних мереж:

1) розмежування, що передбачає юридичне, організаційне та адміністративне (щодо прийняття управлінських рішень) відокремлення від вертикально інтегрованих компаній підприємств з магістрального і розподільного транспортування газу й електроенергії з обов'язковим впровадженням окремого бухгалтерського обліку;

2) недискримінаційний доступ до мереж на основі про-зорої тарифної системи, що відшкодовує всі економічно обґрунтовані витрати;

3) прозорість і публічність, що забезпечують публічно-суспільне усвідомлення і прийняття діяльності природних монополій. Прозорість і зрозумілість тарифної системи є основою для економічної стабільності галузі, що дає змогу отримувати додаткові сигнали для прийняття рішень про стратегічне інвестування в розвиток енергетичних потужностей;

4) незалежність регуляторного органу, що є важливою інституційною передумовою для створення об'єктивних і прозорих правил гри на ринку. Крім функцій регулювання, ці органи проводять обов'язковий моніторинг діяльності енергетичних підприємств природних монополій з відповідним інформаційним висвітленням, а також прогнозують потреби економіки і суспільства загалом щодо споживання енергетичних ресурсів у довгостроковій перспективі, що є основою для подальшого розвитку галузі;

5) заборона будь-якого перехресного субсидування та надання можливостей певного державного втручання для задоволення окремих важливих потреб суспільства, однак лише в межах, що не завдають шкоди іншим учасникам ринку.

Оскільки режим природної монополії наявний у першу чергу, в енергетичній галузі, то у комплексі зазначені директиви створюють загальні засади для впровадження ринкових відносин в енергетичній галузі шляхом відокремлення сфери природної монополії від потенційно конкурентного середовища. Інфраструктурні мережі організаційно і фінансово відокремлюються від вертикально інтегрованих угруповань і зобов'язуються на недискримінаційній основі надавати мережі у користування будь-якій "третьій" стороні. Базою регулювання слугує прозора тарифна система, яка забезпечує розбудову достатніх енергетичних потужностей, їх якіс-ну і збалансовану роботу, сталість розвитку в довгостроковій перспективі.

У минулому законодавство європейських країн і ЄС загалом ніяким чином не обмежувало монополію підприємств галузей, де наявний режим природної монополії мереж. Окрім того, воно навіть створювало захист від доступу на ринок інших суб'єктів ринку. Лише з кінця 90-х рр. XX ст. таке становище стало поступово змінюватися. Наприклад, ЄС після прийняття перших актів з лібералізації електроенергетичної (у 1996 р.) і газової (у 1998 р.) галузей витратив майже 10 років на їх реформування до певного відкриття ринків. Зокрема, у ФРН ринок електроенергії в даний час як

звичайний ринок є відкритим повномасштабній конкуренції. Проте, оскільки монополія є природною, усунення захисту ринку відображає лише необхідну, але недостатню умову для конкуренції. Такий ринок потребує додаткового регулювання, яке може запустити в хід процес досягнення бажаного рівня конкуренції. В практиці розвинутих країн такому регулюванню піддаються, в першу чергу, підприємства електричних мереж як суб'єкти ринку електроенергетики в плані надання доступу до використання електромереж "третьою" стороною, а також формування тарифів як відшкодування за таке використання.

На теперішньому етапі існують різноманітні методи регулювання підприємств електричних мережах. Так, прийняті в 1996 р. директиви, що стосувалися розвитку внутрішнього ринку електричної енергії в ЄС, потребували вільного доступу користувачів до електромереж, прозорості у формуванні показників економічної діяльності та окремого бухгалтерського обліку виробництва, передачі та розподілу електроенергії для запобігання взаємного субсидування й усунення конкуренції. З урахуванням цих директив у ФРН в 1998 р. (із змінами і доповненнями від 24. 05. 2003 р.) було ухвалено закон, який передбачає забезпечення окремого виробництва, передачу і розподіл електроенергії у вертикально інтегрованих підприємствах електроенергетики для сприяння лібералізації ринку електроенергії. Проте передбачувані для цього бухгалтерські заходи були недостатніми для того, щоби усунути ринкову владу, яка базується на монополії в електромережах. Тому Директиви, крім цього, потребували також подальших заходів для вирішення цієї проблеми [11]. При запровадженні цих заходів в кінці 90-х рр. XX ст. дискутувалися різні можливості регулювання, передусім регулювання за допомогою регулюючої установи, що зумовило реакцію відповідних суб'єктів ринку, котрих це стосувалося. Для того, щоб не піддаватися регулюванню з боку регулюючої установи, такі організації, як Об'єднання підприємств електромереж Німеччини (VDN), Об'єднання підприємств електроенергетики Німеччини (VDEW) і Федеральне об'єднання підприємств німецької промисловості (e.V.BDI), запропонували відкрити ринок для доступу "третіх" осіб на умовах недискримінації. При цьому економічні показники такого доступу (тарифи за користування) встановлювалися на рівні тих, що існували на той момент. Цим кроком вони акцептували дію закону й імплементували механізм регулювання, який дещо обмежив, але не усунув їхні можливості встановлювати монопольні ціни.

Для усунення цієї проблеми необхідно було застосувати механізм регулювання, який мотивував би підприємства електромереж встановлювати такі тарифи, які забезпечували б інвестиції для розширення потужностей і підвищення надійності електропостачання, а також захисту довкілля. З економічної точки зору, такі тарифи мають відповідати короткостроковим і довгостроковим граничним витратам. Для цього необхідно вирішити інформаційну і мотиваційну проблеми. Що стосується першої проблеми, то необхідно знати, якими є витрати для того, щоб встановити відповідні тарифи для їх покриття, що стосується другої проблеми, то підприємствам мереж необхідно надати мотиви знижувати їхні витрати через інноваційні заходи до мінімального рівня, що відповідає стану техніки і технології в галузі.

Як інформаційна, так і мотиваційна проблеми, можуть бути вирішені використанням різних механізмів. Наприклад, у ФРН на початковому етапі реформування галузі було використано договірний механізм, суть якого полягає в укладенні угоди між вищеназваними об'єднаннями про режим надання доступу до користування електромережами "третіх" осіб (інших учасників ринку), механізм формування тарифів

та створення мотивів до інвестування. Цей метод не передбачає регулювання “ex-ante”. Крім того, він дає змогу власникам мереж встановлювати ціни, котрі відповідають наданим ними витратам. Проте якщо їхні відшкодування перебувають у межах найвищих 30% від усіх в їхньому структурному класі, відшкодувати їх повинні на вимогу користувача мереж, що підлягають спеціальній перевірці з врахуванням структурних ознак і спеціальних факторів для порівняння з тарифами інших підприємств електромереж їхнього структурного класу та встановлення відповідності. Завершальне рішення приймає нейтральна арбітражна установа в режимі “ex-post”.

Цей метод відображає певний прогрес порівняно з практикованим до цього захистом монополії. Проте він має суттєві недоліки. По-перше, він не дає можливості вирішити раціонально проблему встановлення тарифів, оскільки ініціатива перевірки виходить від користувача мережі. Він має ідентифікувати, до якого підприємства структурного класу належить його підприємство електромереж і які тарифи порівняно з іншими підприємствами електромереж сформовано ним у цьому структурному класі. Цією інформацією, як правило, володіє об'єднання підприємств електромереж, тому користувач мережі є обмеженим у можливості раціонально вирішити проблему.

По-друге, додатково погіршується огляд і порівнюваність витрат, оскільки існує багаточисельність структурних класів електричних мереж, поділ на які здійснюється за критеріями густини навантаження, довжини лінії мережі, рівня напруги, розміщення у напрямі “схід – захід”. Це призводить до того, що в окремих класах є настільки мало підприємств електромереж, що порівнюваність важко здійснити.

Підприємство електромереж, котре встановлює тарифи, що перебувають у діапазоні нижче 70% від вартості тарифів його структурного класу, згідно з правилами цього методу не підлягає процедурі регулювання. Це розглядається як мотив до зменшення витрат, що дає змогу отримувати йому додатковий економічний прибуток. Проте чи насправді підприємства електромереж, які є монополістами, схильні до зниження витрат через інновації та технічні удосконалення, є суперечливим питанням.

Підсумовуючи можливості використання цього методу для здійснення впливу на витратно-неефективні підприємства електромереж з метою встановлення ефективних тарифів, слід зазначити, що такий вплив є можливим, проте мотиви до зниження витрат через інвестиції та технічні удосконалення не повністю зрозумілі та гарантовані.

Прийняття ЄС у 2003 р. нових Директив щодо розвитку внутрішнього ринку електроенергії, котрі відмінили попередні Директиви [11], потребує запровадження регулюючої установи.

Відповідно змінюється метод тарифоутворення і їх регулювання. У розробленому Федеральним міністерством економіки і праці Німеччини (BMWA) Законі “Про енергогосподарства” прописано (ст. 21, розділ 2), що тарифи за користування електромережами формуються на основі витрат ефективного виробництва. Як нараховуються ці витрати, детальніше подано в документі “Про порядок нарахування тарифів за користування електромережами”. При цьому передбачаються такі елементи [12]. Процедура здійснюється на основі регулювання “ex-post”. Підприємства електромереж калькують свої тарифи на засадах власної відповідальності. Вони подають дані про свої витрати, розподілені за місцями виникнення витрат [12], регулюючій установі. Надаються також дані про встановлену потужність, довжину ліній електромережі, графіки річного навантаження і річного максимуму порівняно з попереднім роком, витрати на утримання та управління електромережами. Ці дані впорядковуються за різними структурними класами.

Регулююча установа перевіряє тарифи на відповідність. Критерієм відповідності їй при цьому служить ефективне і раціональне здійснення виробничої діяльності в електромережах. Її слід розуміти як діяльність, коли витрати підприємства електромережі (і, як наслідок, тарифи) є не вищими, як середні витрати підприємств електромереж для даного структурного класу при дохідності (рентабельності) на виробничо-необхідний капітал 6,5% у реальному вираженні. Підприємства, котрі мають показники, що вищі від цього значення, піддаються спеціальним перевіркам на відповідність. Такий метод регулювання приводить до низки покращень. Регулююча установа може накласти пряме грошове відшкодування на підприємство, якщо воно встановлює тарифи на базі завищених витрат. Для цього не потрібні вимоги зі сторони користувача мережі. При цьому знижено межу значень тарифів для проведення цієї процедури. Якщо за попереднього методу такої процедури піддавалися 30% підприємств електричних мереж з найвищими розмірами тарифів, то за цього методу – 50%, при цьому вони мають пояснити, чому вони є менш ефективними, ніж порівнювані підприємства електричних мереж.

Проте цією процедурою охоплюються не лише підприємства електромереж з витратами, вищими від середніх, а й ті, витрати яких є нижчими від середніх. Вони мають утримувати тарифи за користування мережами постійно на цьому рівні. Якщо б їхні тарифи, наприклад, були збільшені за рахунок надприбутків, то вони не відповідали б більше витратам раціонально ефективної виробничої діяльності. Вони змушені були б знижувати тарифи і пояснювати причину такої поведінки.

Це свідчить про те, що регулювання доступу до електромереж згідно з моделлю BMWA може значною мірою стосуватися деталей виробничої діяльності. Чим більше воно підпадає під цю тенденцію, тим меншими є переваги регулювання "ex-post" порівняно з регулюванням "ex-ante".

Концепція регулювання згідно з моделлю BMWA дає змогу з огляду на мету досягти статично ефективного розподілу ресурсів, але при цьому регулювання є суто репресивним. Воно не дає підприємствам жодних мотивів для подальшого зниження витрат через технічні нововведення і раціональні інвестиції, оскільки зниження витрат зумовило б зниження тарифів і, таким чином, соціалізувало б підвищений прибуток підприємств. Тому цей метод регулювання потребує удосконалення як в аспекті підвищення мотивації, так і в аспекті доступу до інформації про витрати підприємств електромереж [12].

Перевагою цієї моделі регулювання є те, що її застосування приводить до зменшення кількості структурних класів, проте, крім структурних класів, є ще спеціальні фактори, тобто особливі відносини, котрі впливають на витрати в електромережах. Вони розглядаються у процедурах перевірки відповідності тарифів і у разі об'єктивності визнаються складовою витрат. Насправді такі спеціальні фактори не є безпроблемними. З одного боку, вони розглядаються лише тоді, коли вони підвищують витрати, а не коли вони їх знижують. З іншого боку, підприємствами електромереж постійно вишуковуються причини до використання спеціальних факторів з метою завищення витрат. Більше того, врахування спеціальних факторів відкриває можливість до застосування особливих випадків регулювання в межах моделі BMWA, що є небажаним. Крім того, регулюванню загрожує розпливчастість, оскільки підприємство електромереж завжди може знаходити причини, чому обслуговування його мережі спричиняє такі високі витрати, тому що воно працює настільки ефективно, наскільки це є можливим серед його специфічних обставин. Досвід використання цього методу у багатьох країнах Європейського

енергетичного співтовариства, зокрема у ФРН, показує, якщо такі спеціальні фактори акцептуються регулюючою установою, то підприємства електромереж зацікавлені в тому, щоб інвестувати в них і спричинити придатні до врахування витрати. У разі, якщо стосовно спеціальних факторів є відмінності у поглядах регулюючої організації і підприємства, то такі випадки, як правило, розглядаються в судах. Це знову ж таки призводить до особливих випадків регулювання і підвищує вплив суб'єктів, які не є учасниками ринку, на процес регулювання.

Крім того, залишається питання, що дає використання моделі BMWA споживачам. Покраїнний аналіз цін у межах ЄС вказує на їх обернено пропорційний рівень щодо рівня конкуренції на ринках електроенергії. Так, наприклад, у ФРН ціни на електроенергію є вищими за ціни на електроенергію в скандинавських країнах, де рівень конкуренції на ринках електроенергії є вищим. Оскільки тарифи за користування електромережами становлять вагомую частку в ціні електроенергії (згідно з оцінками, у ФРН близько 40%), то на їх регулювання спрямовуються великі очікування. У зв'язку з тим, що таке регулювання є примусовим, воно спричинює спротив у підприємств, яких це стосується, що виражається в запереченні завищених витрат.

Досвід такого регулювання у ФРН показує, що змусити монополії до конкурентної поведінки було і буде складно.

Реалізація моделі BMWA на практиці складається з процесу отримання інформації про витрати і регулювання витрат, при цьому обидві складові відображають певний прогрес у досягненні мети регулювання порівняно з методом, що базується на системі договорів про використання електромереж. Разом з тим, відповідно до концепції моделі BMWA, наявні подальші можливості для удосконалення процесу регулювання. В одному напрямі виокремлюється тенденція до використання концепції "Benchmarking" з регулюванням витрат, в іншому напрямі – концепція до використання базованого на витратах масштабного регулювання ("Yardstick Regulation"), ще один напрям полягає у можливості відмовитися від моделі BMWA і використовувати договірний метод, передбачивши в ньому тарифні обмеження.

Генерована моделлю BMWA інформація обмежується визначенням витрат на одиницю довжини лінії електромереж у певному структурному класі, при цьому встановлюється найменш витратне підприємство. На противагу цьому, в концепції "Benchmarking" всі підприємства електромереж з усіх структурних класів порівнюються між собою в багатовимірній системі координат. На основі цього для кожного підприємства визначається комбінація значень ефективності. В так званому "Data Envelopment Analyse" (DEA) встановлюється межа виробничих можливостей "best practice" підприємства, тобто віртуально найбільш продуктивного підприємства [13]. Воно порівнюється з реально діючими підприємствами, на основі чого для кожного з них визначається відносний ранг ефективності. В цій точці вводиться регулювання витрат. Підприємство, витрати якого є вищими від середнього значення, підлягає процедурі визначення відповідності тарифів. Концепція "Benchmarking" на основі "DEA" застосовується у Великобританії, Норвегії, Данії та Нідерландах. В усіх чотирьох країнах було ідентифіковано і частково реалізовано потенціали зниження цін.

У разі застосування цієї моделі у ФРН необхідно було враховувати багаточисельність підприємств електромереж, де на той час їх налічувалось 900 і де насправді серед них було лише 4 великих. Наприклад, у Великобританії на той час їх налічувалось 12. З одного боку, багаточисельність підприємств зумовлювала зниження їхніх можливостей і схильності до стратегічної поведінки, що сприяло застосуванню

цього методу, а з іншого боку, були наявні значні витрати на отримання даних. Пов'язані з цим проблеми не вирішено в повному обсязі і на сучасному етапі. Крім того, багато підприємств пробують обґрунтувати спеціальні фактори і тим самим дискредитувати метод. При цьому, якщо регулююча організація не враховує ці спеціальні фактори, то їй загрожує бути втягнутою у затяжні судові процеси, результат яких часто не відповідає економічно ефективним рішенням.

Підсумовуючи досвід використання цієї концепції у ФРН, слід зазначити, що вона покращує процес отримання інформації і ставить регулювання на надійну основу. Водночас вона не гарантує успіху у покращенні мотивів до інноваційних заходів.

Що стосується базованого на витратах масштабного регулювання, то ґносеологічно воно пов'язане з договірним методом і моделлю BMWA. Як згадувалось, з методу, заснованого на договорах, випливає два розподільчих ефекти. З одного боку, неефективні підприємства знижують свої витрати, а з іншого боку, відносно ефективні підприємства також мотивовані до зниження своїх витрат, оскільки вони не підлягають жодним обмеженням щодо досягнення регульованої верхньої межі тарифу.

Такої мотивації можна досягти також у рамках моделі BMWA, коли підприємство періодично має декларувати свої витрати, проте воно повинно дотримуватись історичної вартості тарифу, яка була визначена на ринку для обрахунку своїх прибутків. Якщо в результаті інноваційних заходів середні витрати всіх підприємств знижуються нижче від історичного значення, то це середнє значення витрат є верхньою межею для нарахування тарифів. Цим і пояснюється назва цього методу. При цьому мотив до інноваційних заходів залишається, оскільки підприємство перебуває постійно в конкуренції з іншими підприємствами, котрі знижують свої витрати і тим самим ендогенно змінюють масштаб своїх витрат. Підприємства, котрі не дотримуються цього правила, нашоувхуються із своїми витратами на межу середніх витрат, які є на ринку. Таким чином, вони підлягають перевірці на відповідність тарифів. Ідея застосування цього інноваційного методу приписується американському економісту А. Шлейферу з Гарвардського університету [14].

Критики висловлюють думку, що модель BMWA привносить в практику регулювання багато бюрократичних перешкод. Причиною цього вони вважають необхідність подання статистичних звітів. За цього методу ставиться питання про використання підприємствами спеціальних факторів, що затрудняє процедуру регулювання. Ті, хто поділяє цю думку, висловлюються за використання методу договорів, удосконалюючи його для того, щоби досягнути консенсусу відносно тарифної політики на ринку електричної енергії в межах ЄС. Для цього вони пропонують доповнити метод договорів через процедуру «RPI-X»-регулювання.

За цього методу в початковий момент тарифи формуються на основі тарифів за методом договорів і надалі коригуються на значення реального приросту продуктивності, який обчислюється як різниця між показником зростання індексу цін в економіці RPI і показником зростання ефективності виробництва підприємств електромереж. Через певний період, величина якого залежить від стабільності в економіці та рівня динамічної ефективності виробництва підприємств електромереж, діючий тариф знову коригується на значення «RPI-X» [15].

Використання цього методу приводить до відмови від покращення статичної алокації ресурсів, що наявна за використання методів BMWA чи «Benchmarking». Монопольні структури на ринку акцептуються, що є недоліком цього методу.

Проте метод «RPI-X»-регулювання значною мірою спрямований на підвищення

алокаційної ефективності в часі, тобто динамічної ефективності розподілу ресурсів, що є його значною перевагою. При цьому регулююча установа має встановити верхню межу тарифів, до досягнення якого підприємства електромереж можуть користуватися плодами своєї інноваційної діяльності.

«RPI-X»-регулювання є концепцією регулювання «на лезі ножа», тому що регулююча установа має правильно встановити значення величини «RPI-X» і бути нейтральною щодо інтересів суб'єктів ринку, оскільки, якщо вона встановить занижене значення «RPI-X», то це піде на користь компанії, якщо ж вона обере завищене значення «RPI-X», то вона буде прихильною до користувачів мережі, при цьому будуть знижуватися доходи підприємств електромереж, що може призвести до зниження обсягів інвестицій і надійності постачання електроенергії.

Що стосується України, то на теперішньому етапі використовують модель «витрати плюс», яка лише в загальних рисах відповідає першій з окреслених моделей. Відмінність полягає в підходах нарахування витрат на капітал. Як і більшість економістів, спеціалісти Національної комісії регулювання електроенергетики (НКРЕ) України у доповіді «Державне регулювання енергетики України» обґрунтовують необхідність переходу до більш сучасної моделі регулювання на основі цінних обмежувачів, яка широко відома також як модель «PRI – X фактора» і яка описана вище. В Україні її частково вже застосовують у галузі електроенергетики для окремих підприємств з іноземними інвестиціями [16]. Основний принцип її дії полягає у фіксуванні верхньої межі тарифу, яка протягом затвердженого терміну (5–8 років) може коригуватися залежно від економічних індексів (як правило, індексу споживчих цін (PRI)) і певних факторів впливу (X), якими є технологічний прогрес у галузі чи суміжних сферах, а також подорожчання або здешевлення вхідних факторів, наприклад, ціни на енергетичні ресурси.

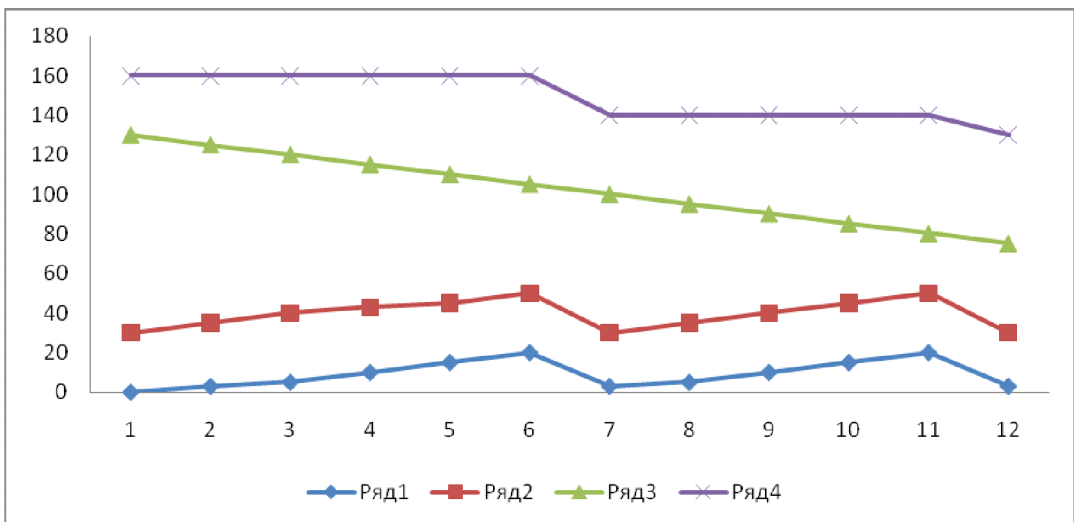

Рис. 1. Динаміка доходу і прибутку природної монополії за моделлю витрат PRI-X фактора

Примітка: ряд 1 – прибуток; ряд 2 – витрати на капітал; ряд 3 – операційні витрати; ряд 4 – дохід.

Як видно з рис. 1, починаючи з першого року, підприємство за рахунок впровадження ефективних технологій нарощує свій власний прибуток. Після завершення строку регулювання шкала доходів коригується на чистий прибуток, який надалі нарощується за рахунок продовження політики ефективності. У такий спосіб досягається оптимізація інтересів як споживачів, так і природної монополії. Проте ця модель має деякі недоліки: на базовому етапі оцінки монополіст зацікавлений приховати свої наявні прибутки з метою їх подальшої максимізації; така сама ситуація складається і наприкінці чергового терміну регулювання. Ефект впровадження заощаджувальних технологій передається споживачам у кінцевій ціні лише з певним інтервалом.

Що стосується ринку газу, європейський підхід до визначення розміру загальних витрат підприємства "приспосовано" до принципу розрахунку єдиного тарифу на транспортування, що використовується на українському ринку. Така модель має сенс, якщо користувачем послуг з транспортування (транзиту) є лише одна компанія. В умовах, коли ринок постачання демонополізовано, як цього вимагає європейське законодавство, застосування єдиного тарифу не виправдано з точки зору економічних витрат транспортера. Доступ до ГТС "третьох" сторін можливий з лібералізацією ринку з огляду на достатню потужність для транзиту, а також для здійснення як імпортих, так і експортних поставок енергоносіїв. За таких умов актуальності набуває розробка диференційованої тарифної шкали за методом, який використовується безпосередньо на європейському ринку. Впровадження механізму тарифоутворення з прозорою структурою складових елементів сприяло б не лише економічному розвитку галузі, а й надходженню інвестицій, у тому числі шляхом залучення кредитів чи позикового капіталу в розбудову вітчизняної транспортної інфраструктури. Прозорість ціноутворення в галузі та доступ до транспортування "третьих" осіб стануть додатковим стимулом для залучення довгострокових інвестицій у розвиток внутрішніх джерел видобування енергоресурсів. Іноземні компанії, які на умовах розподілу продукції інвестують у розробку вітчизняних родовищ вуглеводів, зацікавлені не лише в гарантіях для своїх інвестицій, а й у прозорості та надійності транспортної інфраструктури. Ця стратегія має бути застосована також для імпорту енергоресурсів. Оскільки різні компанії (зокрема, "Газпромзбут Україна") здобувають право на укладання прямих договорів з поставки газу, вартість транспортування для них має встановлюватися за диференційованою тарифною шкалою.

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що на теперішньому етапі в країнах, які належать до Європейського енергетичного співтовариства, використовують такі моделі регулювання з метою ефективного тарифоутворення, як відшкодування за доступ до інфраструктурних мереж на ринку, суб'єктами яких є підприємства природних монополій:

1) регулювання норми прибутку, що передбачає повернення всіх операційних затрат виробництва плюс витрати на залучення капіталу. Регулюванню підлягають механізми нарахування витрат;

2) регулювання на основі цінових обмежувачів, що фактично базується на принципах урахування витрат першої моделі та надає можливість регулятору встановити мінімальну ціну на певний строк, протягом якого підприємство прагне до максимізації прибутку за рахунок впровадження ефективних технологій і відповідно зменшення операційних витрат;

3) метод порівняльної конкуренції, який є своєрідним удосконаленням другої моделі шляхом фіксування ціни не лише на основі обґрунтованих витрат, а й у порівняльному аналізі з іншими подібними сферами діяльності підприємств.

Таким чином, співпраця України з Європейським енергетичним товариством потребує суттєвих інституційних змін на її внутрішньому енергетичному ринку, суб'єктами якого є підприємства природної монополії. Це стосується, в першу чергу, регуляторної політики, яка базується на вимогах Другого енергетичного пакета і яка значною мірою має бути узгоджена з вимогами Об'єднання європейських енергетичних регуляторів.

Література

1. Базилевич В. Д. Природні монополії / В. Д. Базилевич, Г. М. Филюк. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
2. Венгер В. В. Регулювання діяльності природних монополій: теорія і практика / В. В. Венгер. – К. : ІЕ і П НАНУ, 2007. – 204 с.
3. Стадницький Ю. І. Державне регулювання діяльності природних монополій : моногр. / Ю. І. Стадницький, А. Г. Загородний, В. В. Кривуцький та ін. – Львів : Нац. ун-т "Львівська політехніка", 2008. – 224 с.
4. Andersen S. S. *Energy policy: Interest articulation and Supranational authority* / S. S. Andersen // *Making policy in Europe*. – London, 2001.
5. Peter M. VanDoren *The Deregulation of the Electricity Industry. A Primer. Cato Policy Analysis* " 320, 6 октября 1998 года [Електронний ресурс] / М. Peter. – Режим доступу : <http://www.cato.org/pubs/pas/pa-320es.html>.
6. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар (*Globalization and Its Discontents*) / пер. А. Іщенко. – Нью-Йорк. – Лондон. – К. : КМ Академія, 2003.
7. Баумоль У. Дeregулирование и теория конкурентных рынков (*Deregulation and the Theory of Contestable Markets*) / У. Баумоль, Э. Бэйли. – 1984.
8. Jean-Jacques Laffont, 2005. *Regulation and Development*.
9. Про природні монополії : Закон України №1682 від 20. 04. 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 19 (26 трав.).
10. Richtlinie 96/92/EG des Europäischen Parlaments und des Rates betreffend gemeinsame Vorschriften für den Elektrizitäts binnenmarkt vom 19. Dezember 1996, Amtsblatt Nr. L027 vom 30. 01. 1997 S. 0020.
11. Europäisches Parlament und Europäischer Rat: Richtlinie 2003/54/EG des Europäischen Parlaments und des Rates Vom 26 Juni 2003 über gemeinsame Vorschriften für den Elektrizitätsbinnenmarkt und zur Aufhebung der Richtlinie 96/92/EG, Brüssel 2003; Amtsblatt der Europäischen Union L 176/37 Vom 15. 07. 2003.
12. Bundesministerium für Wirtschaft' und Arbeit: Entwurf der Verordnung über die Entgelte für den Zugang zu Elektrizitätsversorgungsnetzen (Netzentgeltverordnung Strom), Stand: 20. 04. 2004, Berlin 2004.
13. Jean-Jacques Laffont and Jean Tirole, 1993. *A Theory of Incentives in Procurement and Regulation. Description*
14. A. Shleifer: *A Theory of Yardstick Competition*, in *Rand Journal of Economics* (1985). Н. 16 (3) S. 319-327
15. W. A. Niskanen *Bureaucracy and Representative Government*. Chicago, New York, 1971
16. Будниченко Ю. Реформування тарифної політики України на шляху вступу до енергетичного співтовариства Європи [Текст] / Ю. Будниченко // *Економіка України*. – 2010. – № 5. – С. 84–95.

Редакція отримала матеріал 16 травня 2013 р.